

Dilbar ABDULLAYEVNA,
Ma'mun universiteti Psixologiya kafedrası prof., psixol.f.d (DSc)
E-mail: urazbayeva.dilbar@bk.ru
Tel: 99 893 922 85 16

BuxDU professori ps.f.d (DSc), Nazarov A.taqrizi asosida

THE NEED FOR SOCIAL-PSYCHOLOGICAL STUDY OF THE PSYCHOEMOTIONAL STATES OF ADOLESCENTS WITH SOMATIC DISEASES

Annotation

The article describes the need for social psychological research of the psychoemotional states of adolescents with somatic diseases, diagnostic analysis of the psychoemotional states of adolescents with chronic somatic diseases, and the manifestation of reactive and personal anxiety states caused by the disease. Also, it was determined that anxiety states are correlated with loneliness in adolescents, depending on gender.

Key words: Psychosomatic diseases, emotional state, situational and personal anxiety, feeling of loneliness, psychodiagnostics

НЕОБХОДИМОСТЬ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ПОДРОСТКОВ С СОМАТИЧЕСКИМИ ЗАБОЛЕВАНИЯМИ

Аннотация

В статье описана необходимость социально-психологического исследования психоэмоциональных состояний подростков с соматическими заболеваниями, диагностического анализа психоэмоциональных состояний подростков с хроническими соматическими заболеваниями, проявления реактивных и личностных тревожных состояний, обусловленных заболеванием. Также в зависимости от пола тревожные состояния коррелируют с ощущением одиночества у подростков.

Ключевые слова: Психосоматические заболевания, эмоциональное состояние, ситуативная и личностная тревога, чувство одиночества, психодиагностика

SOMATIK KASALLIKLARDA O'SMIRLAR PSIXOEMOTSIONAL HOLATLARINI IJTIMOY-PSIXOLOGIK TADQIQ QILISH ZARURATI

Annotatsiya.

Maqolada somatik kasalliklarda o'smirlar psixoemotsional holatlarini ijtimoiy psixologik tadqiq qilish zarurati bayon qilingan bo'lib, surunkali somatik kasalliklarda o'smirlar psixoemotsional holatlarining diagnostik tahlili, ularda kasallik sababli vujudga keladigan reaktiv va shaxsiy xavotirlik holatlarining namoyon bo'lishi eksperimental tahlil qilingan. Shuningdek, jinsga bog'liq holda xavotirlik holatlarining o'smirlar yolg'izlikni his qilishi bilan korrelyatsion aloqadorligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: Psixosomatik kasalliklar, emotsional holat, vaziyatli va shaxsiy xavotirlik, yolg'izlik hissi, psixodiagnostics

Kirish. Hozirgi kunda jahonda inson salomatligi muammosi har doimgidan ham dolzarb muammoga aylanmoqda. Buning sababi sifatida ekologik muammolar, ichimlik suvini kamayishi, oziq ovqatlar tarkibining o'zgarishi, ishlab chiqarish sanoatining rivojlanishi, sog'lom turmush tarzini tashkil qiladigan harakatlarning qisqarishini ko'rstaish mumkin.

Bolalar va o'smirlarda ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish va ularga maktablarda va boshqa sharoitlarda psixologik yordam ko'rsatish ularning ruhiy salomatligiga yordam beradigan asosiy omil ekanligi, bundan tashqari, o'smirlar va ularning oilalari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, turmush sharoitini yaxshilashga xizmat qiluvchi dasturlarni ishlab chiqish hamda tadbiri qilish katta ahamiyatga ega. Muammolar yuzaga kelganda, ular malakali va professional mutaxassislar tomonidan o'z vaqtida aniqlanishi va hal qilinishini talab qiladi.

Maktab o'quvchilarining sog'lig'i holatini monitoring qilish, profilaktika tadbirlarini tashkil etishning samarali tizimini yaratish zarurati 8-18 yoshdagi bolalarning hayot sifatini o'rganishga yondashuvlarni ishlab chiqishning dolzarbligini belgilaydi.

Mamlakatimizda inson salomatligi masalasiga alohida ahamiyat berilib, bu bosh qomusimiz bo'lgan Konstitutsiyamizda ham o'z ifodasini topgan [1].

Mazkur muammo 2019 yil 3 fevraldagi PF-4190-son "O'zbekiston Respublikasida aholi ruhiy salomatligini saqlash xizmatini rivojlantirish bo'yicha 2019-2025 yillarga mo'ljallangan konsepsiyasi to'g'risida"gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019 yil 7 iyundagi 472-son "Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda xuquqbuzarliklarning oldini olish chora- tadbirlari to'g'risida"gi qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda bu kabi tadbirlar olib borish muayyan darajada xizmat qiladi.

Bundan tashqari mamlakatimizda aholi sog'lom turmush-tarzi yaxshilash maqsadida alohida me'yoriy hujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan 2018-yil 18-dekabrda qabul qilingan PQ-4063-sonli "Yuqumli bo'lmagan kasalliklar profilaktikasi, sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvatlash va aholining jismoniy faollik darajasini oshirish chora tadbirlari to'g'risidagi va 2019 yil 13 dekabrda PQ-4190-sonli "2019-2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlash to'g'risida"gi qarorlar fikrimiz yaqqol isbotidir [2].

O'smirlar yoshida bolalikdan kattalik holatiga kuchish jarayoni sodir bo'ladi. O'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. Shu davrga kelib, o'smir shaxsida somatik kasalliklarning kuzatilishi ham, uning oldini olish bilan bog'liq psixologik omillarni aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda aksariyat kasalliklarning rivojlanishida psixikaning roli nihoyatda katta ekanligi barchaga ma'lum. Psixosomatik munosabatlar muammosi Gippokrat va Aristotel davrlaridan beri bir necha asrlar davomida aqliy va somatik munosabatlar o'rtasida kuzatilib, o'rganilganiga qaramay, zamonaviy tibbiyotning eng qiyin muammolaridan biridir. Birinchi marta 1818 yilda Leyptsigdan bo'lgan nemis shifokori Xaynrot psixosomatika atamasini taklif qildi. U o'z so'zida: "Hayotda har bir sohasida o'ziga xos yetarli sabablar bor, lekin uyqusizlikning sabablari odatda ruhiy-somatikdir". 1822 yilda nemis psixiatr M.Yakobi psixosomatik munosabatlarni tushuntirish va uni to'ldirish uchun

“somatopsixik” tushunchasini taqdim etdi. “Psixosomatika” atamasi bir asrdan keyingina umumiy qabul qilindi va tibbiy lug’atga kiritildi [3].

M.P.Aralovning ta’kidlashicha, somatik kasalliklar uchun profilaktika choralarini psixoterapevt yoki psixologga o’z vaqtida tashrif buyurishdir. Ko’pincha ruhiy buzilishlar bemor o’z-o’zidan yengishga harakat qilgan jarohatlarda yotadi. Shu sababli, yetarli va o’z vaqtida psixologik yordam ko’rsatish kelajakda deyarli barcha turdagi somatik kasalliklarning oldini olishga yordam beradi [4], [7].

O’smirlarning hayot sifati ularning jismoniy, psixologik va ijtimoiy faoliyatining ajralmas xususiyati bo’lib, uning sub’ektiv idrokiga va/yoki bolaning yaqin atrofdagi ota-onalarga yoki boshqa shaxslarga nisbatan sub’ektiv idrokiga asoslanadi [5].

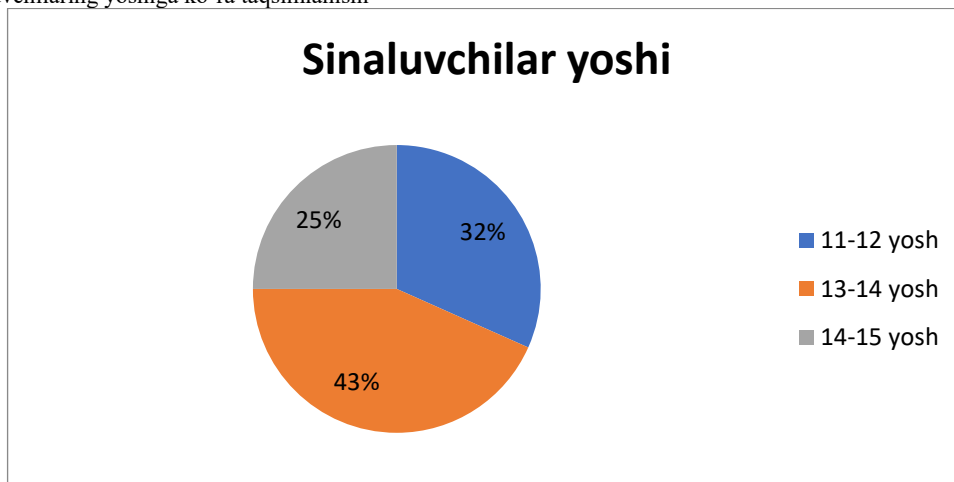
8-18 yoshdagi bolalarning hayot sifati o’rganish alohida qiziqish va dolzarbdir. Rivojlanishning bu davri bolaning fiziologiyasi va psixologiyasida sezilarli o’zgarishlar bilan tavsiflanadi, bolalarda yangi qiziqish va qo’shimchalarning paydo bo’lishi, o’z qarashlarini shakllantirish, yangi ijtimoiy muhitda maktabga moslashish, ish yuklamalari va shaxsiy mas’uliyatni oshirish. So’nggi paytlarda ushbu yoshdagi bolalar orasida funktsional buzilishlar va surunkali kechadigan kasalliklarning ko’payishi kuzatilmogda [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda Spilberger-Xaninning “Vaziyatli va shaxsiy xavotirlik” darajasini aniqlash, S.Fergysonning “Yolg’izlik” darajasini aniqlash metodikalaridan foydalanildi.

Tadqiqotning eksperimental qismida somatik kasalliklar bilan kasallangan 30 nafar va ayni paytda o’zini sog’lom hisoblagan maktab o’quvchilari 30 nafar jami 60 nafar sinaluvchi bilan psixodiagnostik tadbirlarni olib bordik.

Quyida tadqiqotda ishtirok qilgan respondentlar bo’yicha ma’lumotlar keltirildi.

Sinaluvchilarning yoshiga ko’ra taqsimlanishi

1-rasm. Sinaluvchilarning yoshiga ko’ra taqsimlanishi

Biz o’tkazgan tadqiqotda jami 60 nafar sinaluvchilar ishtirok etdi, sinaluvchilar yoshi asosan o’smirlik yosh davri bo’lganligi sababli yani 11 yoshdan 15 yoshgachalarni qamrab olib guruhlarga bo’lib chiqdik. 11-12 yoshgacha 19 nafar, 13 dan 14 yoshgacha 26 ishtirokchi, 14 -15 yoshlilar esa guruhda 15 nafarni tashkil etdi, bundan ko’rini turibdiki 13-14 yoshlilar ko’pchilikni tashkil etadi.

Tadqiqotda sinaluvchilarning yoshiga ko’ra taqsimlanishi shuning uchun zarurki, o’smirlik yoshi garchi 10-14 yoshni tashkil qilsada, bu davrlarda ya’ni kichik va katta o’smirlik alohida o’zgarishlarda namoyon bo’ladi.

Tahlil va natijalar. Keyingi ish olingan metodikalarning tavsiflovchi statistikasini tahlil qilish hisoblanadi.

Olingan ma’lumotlarning to’g’riligini aniqlash uchun biz tasiflovchi statistik taxlilni amalga oshirdik. Natijalar taxlili bo’yicha quyidagilar kuzatildi.

1-jadval

Spilberger Xanin metodikasi bo’yicha tavsiflovchi statistika (n=60)

	N	Mini mal	Maksimal	O’rta cha	Stan dard og’ish	Assimet riya	Eks ses
Vaziyatli xavotir	60	21,00	60,00	42,7833	7,76365	0,197	0,259
Shaxsiy xavotir	60	28,00	72,00	46,1167	8,88932	0,383	0,074

Spilberger Xaninning “Vaziyatli va shaxsiy xavotirlikni aniqlash” metodikasidan olingan natijalar quyidagicha aniqlandi: sinaluvchilar tomonidan olingan minimal ball 21 ballni tashkil qilib, maksimal ball esa 60 ballni ko’rsatdi. Mazkur shkala bo’yicha o’rtacha qiymat 42.78 tashkil qilganligini kuzatishimiz mumkin. Standart o’g’ishning ko’rsatgichi 7.76 dan iborat ekanligi aniqlandi. Vaziyatli havotir uchun 35,02 dan 50,54 ballgacha me’yor hisoblanar ekan. Assimetriya (A=0,197) va eksess (E=0,259) ni tashkil qiladi.

Natijalar taxlilida kuchsiz ifodalangan o’ng tomonlama assimetriya va kuchsiz musbat eksess kuzatildi. Normadan past natija 25, normadan yuqori natija 30 nafar sinaluvchida kuzatildi.

Navbatdagi metodika Fergysonning “Yolg’izlikni o’rganish” metodikasi natijalari quyidagi jadvalda aks ettirildi.

2-jadval

Yolg’izlikni o’rganish bo’yicha tavsiflovchi statistika (n=60)

	N	Mini mal	Maksi mal	O'rta cha	Standart og'ish	Assimetriya	Eks ses
Yolgizlik	60	35,00	76,00	51,5333	7,51826	0,225	0,902

S.Fergiyusonning "Yolg'izlikni o'rganish" shkalasi natijasiga ko'ra moslikni o'rganganimizda sinaluvchilar tomonidan olingan minimal ball 35 ballni tashkil qilib, maksimal ball esa 76 ball bo'ldi. Mazkur shkala bo'yicha o'rtacha qiymat 51.53 tashkil qilganligini kuzatishimiz mumkin. Standart o'g'ishning ko'rsatgichi 7.51 dan iborat ekan.

Shaxsiy havotir uchun 44,02 dan 59,04 ballgacha me'yor hisoblanar ekan. Assmetriya ($A=0,225$) va eks ses ($E=0,0902$) ni tashkil qilgan. Natijalar taxlilida kuchsiz o'ng tomonlama assimetriya va kuchsiz musbat eks ses kuzatildi. Normadan past natija 27, normadan yuqori natija 30 nafar sinaluvchida kuzatildi.

Navbatdagi ish metodikalar shkalalarining jins xususiyatlar bilan tafovutlanishini o'rganishdir. Quyida metodikalar shkalalarining jinslar bo'yicha tafovutlanishi natijasini keltiramiz.

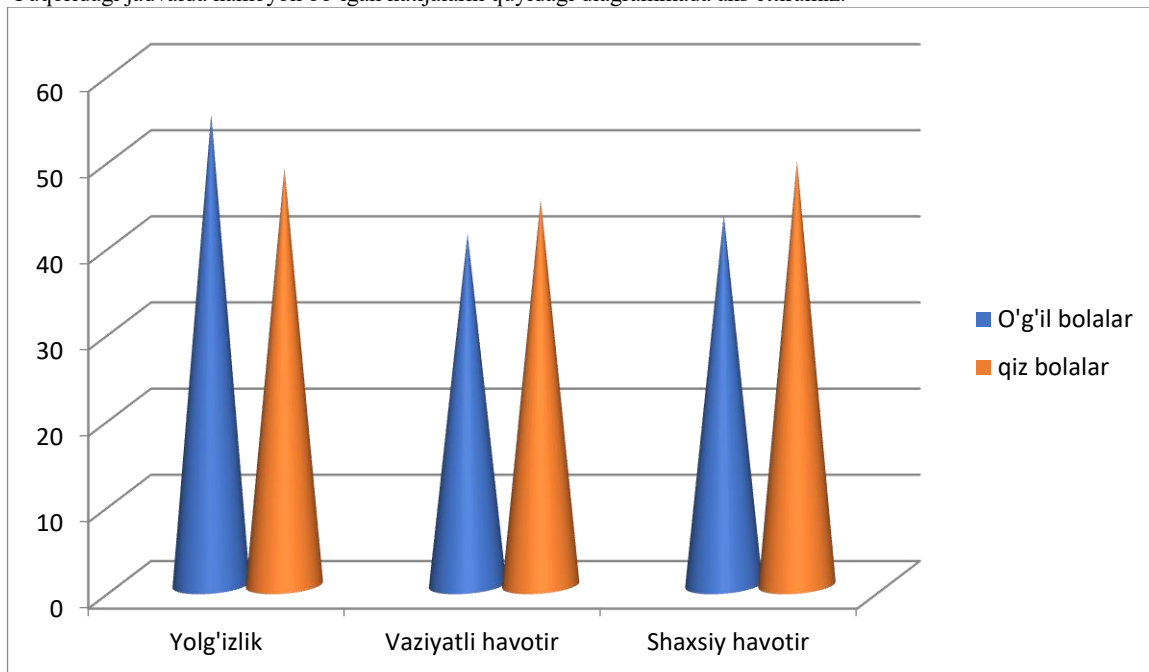
3-jadval

Metodikalar shkalalarining jinslar bo'yicha tafovutlanishi natijasi (Studentning t mezonini bo'yicha)

Jinsii		N	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	t	P
Yolgizlik	O'g'il bola	30	54,6333	7,10747	3,482	0,001***
	Qiz bola	30	48,4333	6,67824		
Vaz xavotir	O'g'il bola	30	40,7667	8,62108	-2,067	,044*
	Qiz bola	30	44,8000	6,31583		
shaxs_xavotir	O'g'il bola	30	42,9667	8,69198	-2,914	,005**
	Qiz bola	30	49,2667	8,04270		

Izoh * $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,001$

Yuqoridagi jadvalda namoyon bo'lgan natijalarni quyidagi diagrammada aks ettiramiz.

2-rasm. Metodikalar shkalalarining jinslar bo'yicha tafovutlanishi natijasi.

Natijalar tahlil qilinganda yolg'izlik shkalasi bo'yicha ishonch darajasidagi jins tofovutlari mavjudligini kuzatdik ($t=3,482$; $p<0,001$). Natijalar tahlilidan ayon bo'lishicha yolgizlikni his qilish, o'zini yolg'iz sezish o'g'il bolalarda ko'proq kuzatilib, ayniqsa bemor o'g'il bolalarda juda yuqori darajada namoyon bo'larkan.

Yuqorida ko'rsatilgan jadvalda ko'rinib turibdiki, kasallik vaziyati bilan bog'liq xavotirlovchanlik jinslar o'rtasida ahamiyatli tafovutlar bilan namoyon bo'lmoqda. Buni shunday izohlashimiz mumkinki, kasallik o'smir qizlarda ma'lum darajadagi xavotirlikni keltirib chiqaradi. ($t=2,067$; $p<0,05$). Chunki qiz bolalar tabiatan emotsional tip bo'lganligi, o'zi bilan sodir bo'layotgan hodisalarga o'zini reaksiyasini ko'rsatishga moyilligi bilan ajralib turadilar. O'smir o'g'il bolalarda tengdosh qizlarga qaraganda kasallik yuqori darajadagi xavotirlik bilan kuzatilmaydi.

Xuddi shuningdek, shaxsiy havotirlanish shkalasida ham ahamiyatli jinsiy farqlar kuzatilib, qiz bolalarda tengdosh o'g'il bolalarga nisbatan yuqori darajada xavotirlik kuzatildi ($t=2,067$; $p<0,01$).

Demak, bundan ko'rinib turibdiki, surunkali kasalliklar tashxisi qo'yilgan o'smirlarda xavotirlovchanlik darajasi jinsiy farqlar bilan turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Sinaluvchilarda o'tkazilgan metodikalarning orasida korrelyatsion aloqadorlikni o'rganish navbatdagi bosqichda amalga oshirildi. Quyida natijalar tahlili keltirildi.

4-jadval

Yolg'izlikni his qilish shkalasining boshqa psixologik ko'rsatkichlar bilan aloqadorligi (Pirsonning - r mezonini bo'yicha)

	Yolgizlik
Vaziyatli xavotir	-0,347**
Shaxsiy xavotir	-0,636**

Izoh **p<0,01

Yolg'izlikni o'rganish so'rovnomasini Spilberger Xanin metodikasi bilan o'zaro korrelyatsiyasi o'rganildi va bunda o'smirlar qanchalaik vaziyatli havotir sezgan sayin yolg'izlik hissi kamayib, odamlarga qo'shilishga yolg'iz qolmaslikka intilishi, go'yoki odamlar orasida o'zini yaxshi his qilib kasalligini unutishga intilar ekanlar. Shuning uchun ham bunday shaxslarga ko'proq muloqot va odamlar bilan ko'proq ijtimoiy munosabatlarga kirishi tavsiya qilinadi ($r=0,347$; $p<0,01$). Shuningdek bunday shaxslarda shaxsiy havotir bolaligidan mavjud bo'lib yolgizlikdan qochib, odamlarga orasida bo'lishga harakat qilishlari, shundagina o'zlaridagi kasallik bilan bog'liq yoqimsiz hislarni unutishga harakat etar ekanlar ($r=0,636$; $p<0,01$).

Demak, yuqoridagi olib borilgan psixodiagnostik tadqiqotlardan shuni xulosa qilish mumkinki, surunkali kasalliklar bilan xastalangan o'smirlarda psixologik holatlar turlicha namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. O'smirlarda olib borilgan tadqiqot natijalaridan quyidagi xulosalarni keltirish o'rinli. Yolgizlikni his qilish, o'zini yolg'iz sezish o'g'il bolalarda qiz bolalarga qaraganda ahamiyatli farqlar bilan kuzatilib, kasallik vaziyati bilan xavotirlanish qiz bolalarda kuchli darajada namoyon bo'ladi. Shaxsiy havotir shkalasida ham qiz bolalarda havotirlilik darajasi o'g'il bolalarga qaraganda ahamiyatli darajada farqlarda kuzatiladi, yani qiz bolalarda havotirlanish, taxlikaga tushish ko'prok kuzatiladi. Bemorlar qanchalaik vaziyatli havotir sezgan sayin yolg'izlik kamayib odamlarga qo'shilishga yolg'iz qolmaslikka intilib, go'yoki odamlar orasida o'zini yaxshi his qilib kasalligini unutishga harakat qilishga moyillik kuzatiladi.

Yuqoridagi natijalardan kelib chiqib, surunkali kasalliklar bilan xastalangan o'smirlar bilan psixologik tadbirlarni olib borish ular bilan turli psixoreabilitatsion, psixokorreksion va rivojlantiruvchi tadbirlarni olib borishni talab qiladi.

Demak, yuqorida olib borilgan diagnostik tadqiqot natijariga ko'ra shunday xulosa qilish mumkinki, surunkali somatik kasalliklarga chalingan o'smirlarda emotsional holatlarining o'ziga xosligini eksperimental o'rganish bu kasallik tashxisidagi bemorlar bilan psixologik xizmatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi- Toshkent :O'zbekiston, 2023.-40b
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.02.2019 yildagi PQ-4190-son "2019 — 2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi" qarori Lex.uz
3. Александр, Ф. Психосоматическая медицина / Ф. Александр.-М.: ЭКСМО—Пресс, 2002.—351 с.
4. Аралова М. П. Динамика тревожности и агрессивности у подростков с сахарным диабетом / М. П. Аралова, Е. А. Банникова // Психология человека в условиях здоровья и болезни Материалы V Международной научно-практической конференции. - 2015. - С. 81-85.
5. Абросимов И. Н. Выбор копинг-стратегии как фактор психологической адаптации пациента к хроническому соматическому заболеванию / И. Н. Абросимов, В. М. Ялтонский // Вестник Омского университета. Серия «Психология». - 2018. - №. 4. - С. 12-18.
6. Косырев В. Н. Клиническая психология: Учеб.-метод, комплекс для преподавателей и студентов факультетов психологии. -Тамбов: ТГУ им. Г. Р. Державина, 2003.- 451с.
7. Urazbaeva D.A. // Specific peculiarities of conducting psychological actions with oncology patients. International journal of current and review. 2020. Vol.12. Issue 16. P 126- 129.